

Helyi elit, érdekviszonyok és teljesítmények Nyíregyházán

Takács Tibor: Döntéshozók. Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében. Budapest, L'Harmattan, 2008. 307 oldal

Takács Tibor jelen kötete egy a magyar társadalomtörténet-írásban régóta jelen lévő problematika és tematika – a helyi és az országos elitek kutatása – Nyíregyházára és a 20. század első felére vonatkoztatott feldolgozását jelenti, s egyben a szerző doktori disszertációjának könyv formában átdolgozott változata. Az eredeti disszertáció a Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának doktori iskolájából származik, s Orosz István témavezetése mellett született. Takács Tibor, akinek a fő érdeklődési területét a 20. századi magyar társadalomtörténet s ezen belül is a városi elitek kutatása és az 1945 utáni időszak politikai társadalomtörténete képezi, az általa választott témának megfelelő felkészültséggel és nagy alaposággal elemzi Nyíregyháza városi elitjének kérdését.

A Takács által felvetett probléma – tudniillik, hogyan határozható meg vagy inkább hogyan jellemezhető egy magyarországi középváros elitje –, ahogy a szerző is kifejti a könyv bevezető fejezetében, Magyarországon hosszú kutatási előzményekre támaszkodik. E kérdés egy-egy elemét korábban már vizsgálták, illetve a helyi elitek kérdéséről Takács felfogásától részben eltérő elméleti–módszertani alapokon már születtek komoly értekezések. Elég csak Vörös Károly, Szakál Gyula vagy Tóth Zoltán monográfiáira, tanulmányaira utalni. Azért is fontos ezt megemlíteni, mivel a szerzőnek ennek ellenére sikerült a témával kapcsolatban új szempontokra felhívnia a figyelmet, illetve új szemléleti előfeltevésekkel

közelítenie az általa megkonstruált problémához.

A könyv néhány oldalas bevezetésből, négy nagy, a vállalkozás fő pillérét alkotó fejezetből, továbbá összegzésből épül fel. A *Bevezetés*ben az ilyenkor szokásos köszönetnyilvánítások mellett a téma körülhatárolása történik meg, a módszertani és fogalmi bevezetés után a szerző által használt főbb forráscsoportok értékelő bemutatásával találkozhatunk.

Az első nagyobb fejezet *A keretek* címet viseli. Tulajdonképpen ez tekinthető a monográfia érdemi, tartalmi bevezetőjének. Az első alfejezetben Nyíregyháza 1753-as újjátelepítésétől a második világháborúig kapunk várostörténeti összefoglalót. Ez azonban elsősorban nem eseménytörténeti összefoglalás, a szerző inkább a városnak a 19. századi és a 20. század eleji magyarországi városhierarchiában betöltött helyét értékeli, s egyben felvázolja Nyíregyháza gazdasági-társadalmi szerkezetének főbb jellemzőit. A második alfejezetben a Takács Tibor által használt 'helyi elit' fogalmának társadalomtudományos megalapozása és a társadalomtörténeti hagyományba valló beillesztése történik a szakirodalom kritikai feldolgozása révén. A harmadik alfejezetben a városi elit szerveződési kereteként megjelölt városi önkormányzat és azon belül a képviselőtestület működésének jogtörténeti háttere/kerete olvasható.

A kötet egyik legfontosabb és legnagyobb terjedelmű részét (65–159. old.) a második, *Nyíregyháza városi elit társadalmi összetétele* című fejezet alkotja, melyben a szerző hat-, illetve öt éves bontásokban összesen kilenc mintaévet kiválasztva vizsgálja a városi képviselőtestület összetételét. Egyrészt a képviselőtestületi tagok létszámát, fluktuációját és életkori jellemzőit elemzi,

másrészt pedig társadalmi rekrutációjukat (foglalkozás, vagyon, jövedelem, felekezeti háttér stb.) igyekeznek taglalni.

A kötet harmadik és kiemelten fontos fejezete a városi elit teljesítményét értékeli rész. Takács kétféle módszerrel nyúl a kérdéshez. A fejezet első részében a helyi elit városfejlődéssel/városfejlesztéssel kapcsolatos teljesítményét teszi mérlegre. Mindegyikre arra kíván választ kapni, hogy a város vezetésére hivatott helyi elit „*érzékelt-e a várost ért kihívásokat, ha igen, akkor milyen válaszokat adott a kihívásokra, és általában milyennek képzelte el a város jövőjét.*” (164. old.) A szerző véleménye egyáltalán nem tekinthető elmarasztalónak a helyi elit teljesítményével kapcsolatban. Noha például az iparfejlesztés elmaradásáért már a kortársak is a városvezetést tették felelőssé, Takács az újabb kutatási eredmények alapján, melyek szerint Budapest és az agglomeráció kivételével a magyar városfejlődésben az ipar s mindenekelőtt a gyári nagyipar nem játszott kiemelten fontos szerepet, sokkal megértőbb a 20. század első fele nyíregyházi vezető rétegének lanyha iparfejlesztő tevékenységét illetően. (185. old.) A fejezet második része a városi elit hétköznapi működésével foglalkozik, a képviselőtestületi közgyűlések évenkénti számáról, típusairól, az azon megjelentekről a korábban is említett keresztmetszetekben (foglalkozás, felekezeti helyzet, virilista vagy választott, esetleg kinevezett képviselő-e valaki) kapunk öt-, illetve hatéves bontásokban analízist.

A szerző az *Érdekviszonyok a városi elitben* című fejezetben elsősorban arra a kérdésre keres választ, hogy a képviselőtestületen belüli partikuláris érdekek, illetve értékek (vallásfelekezeti megosztottság, rendies tagoltság stb.) mennyiben határozták meg a döntéshozatalt. Ezt követően a döntéshozatal előkészítésében, befolyásolásában egyre nagyobb szerepet játszó szakosztályok és városi tisztviselők társadalmi-kulturális hátterének értékeléséről olvashatunk. A szakosztályok és főtisztviselők dön-

téshozatali szerepének felértékelődése mögött ugyanis a városi intelligencia egyre nélkülözhetetlenebb volta is kitapintható, mivel az egyre növekvő, komplexebbé váló városi feladatok olyan széles körű tájékozottságot, tudást követeltek meg, amelyekkel – Takács értelmezése szerint – csak a tanult, a korszerű ismeretek birtokában lévő városi intelligencia rendelkezett. (239. old.)

A monográfiát összegzés, a felhasznált források és a szakirodalom jegyzéke, továbbá névmutató zárja. A recensens számára a könyv egyik legkellemesebb meglepetése a hátsó borító belső oldalára illesztett két Nyíregyháza reprint térkép. Az egyik a *Nyíregyháza R. T. Város térképe és városbővítési terve* címet viseli, és sajnos, nincs datálva, a másik *Nyíregyháza város térképe* a „Nyírvidék-Szabolcs Hírlap” és az „UJSG-BOLT” (valószínűleg elírás vagy rövidítés – a recenzió megjegyzése) közös kiadása, eredetileg 1935-ben jelent meg.

A monográfia egyik legnagyobb erénye a pontosan megalkotott fogalmi bázis, amely lehetővé teszi a problémának a szerző általi precíz körülhatárolását, kifejtését és egyben a korábbi, a helyi elitek kutatására vonatkozó eredmények meghaladását is. A jelen monográfiát megelőzően ugyanis a 'helyi elit' fogalma alatt túlnyomórészt a helyi gazdasági elitet értették, melyet nagyrészt a viriliszjegyzékek alapján rekonstruáltak. Mindenekelőtt Vörös Károlynak Budapest legnagyobb adófizetőiről szóló munkája nyomán a legtöbb adót fizetők körét több magyarországi város (Tóvári Judit: Miskolc, Szakál Gyula: Győr, Tímár Lajos: Debrecen) esetében tették vizsgálat tárgyává, abból a megfontolásból indulva ki, hogy a virilisek legalábbis „*reprezentálják a helyi gazdasági és társadalmi elites csoportot.*” (39. old.) Eközben azonban jóval kevesebb figyelmet kapott a választott képviselőtestületi tagsággal rendelkező személyek csoportja, ahogy a vezető városi tisztviselők kategóriája is. Azáltal viszont, hogy Takács a Lengyel György által „kimunkált” elitfogalmat használja, mely szerint „*helyi elitként a helyi kö-*

zösség uralmi viszonyai között szerveződő, e viszonyok által meghatározott társadalmi csoportot” (9. old.) tekinthetjük, lényegében a korábbi kutatások széttartó szálaait (virilisták, választott képviselők, vezető városi tisztviselők) új elméleti alapokon egyesíti. Így a kutatás tárgya egy koherens, jogilag jól körülhatárolható csoport: a város képviselőtestületi tagjainak összessége lesz.

Ugyanakkor Takács Tibor fenti előfeltevése, mely a közösség életét alapvetően meghatározó döntések meghozóit, vagyis az elitet teljes mértékben a képviselőtestületi tagok összességével azonosítja, éppen a szerző jelen kötetben közölt újabb eredményei folytán válik egyben problematikussá is. A városi elit teljesítményét vizsgáló fejezete végén ugyanis a képviselőtestületi közgyűlések látogatottságának a csökkenéséről és az egy közgyűlésen elfogadott határozatok számának a növekedéséről olvashatunk, mely tények jól érzékeltetik a közgyűlés szerepének a kiüresedését, s azt, hogy a döntések meghozatalának valódi helyszíne a 20. század közepére fokozatosan a szakbizottságokba és a városi szakhivatalokba helyeződött át. Ez azt is jelenti, hogy az „elitcsoportok elitjét” egyre inkább a szakosztályok tagjai és a főtisztviselők között kereshetjük. Noha a fenti jelenség a Takács Tibor-féle fogalmi azonosítás (elit = képviselőtestületi tagok) korlátait mutatja, a szerző mégis ragaszkodik az általa használt elitfogalom érvényességéhez, arra hivatkozván, hogy a döntéshozatali jog és felelősség a helyi képviselőket illette, s az, „*hogy egy elit a feladatainak milyen mértékben és minőségben tett eleget, még nem kérdőjelezi meg annak elit voltát.*” (283. old.)

Módszertani szempontból a kötetet egyfajta termékeny kettősség jellemzi. Egyrészt a szerző a szigorúan kvantitatív alapon álló társadalomtörténeti megközelítés szempontjait érvényesíti, másrészt pedig jogtörténeti, politikai filozófiai és esemény-, illetve politikátörténeti kvalitatív kutatások (11. old.) elemzési eredményeit is beilleszti az okfejtésébe.

A dolgozat tulajdonképpen magját s a kvantitatív eredmények gerincét a már említett második fejezet alkotja. Ez a szakasz tekinthető leginkább klasszikus történeti-szociológiai elemzésnek, amennyiben egy társadalmi csoportot több időmetszetben a létszám, a fluktuáció, az életkor, továbbá a foglalkozás, a jövedelem, a felekezeti és nemzetiségi összetétel és ezen felül a pártpolitikai kötődés kategóriáival próbál megragadni. Elvitathatatlan a szerző alapossága, fél évszázad képviselőtestületeiről kapunk precíz, átfogó képet. A kérdéshez kapcsolódó táblázatok meggyőzően mutatják az elit belső, strukturális jellemzőit, s a szerző képes több oldalról is megvilágítani tárgyát. Kétségtelen, hogy a disszertáció mögött komoly adatbázis-építés, valamint kvantitatív elemzés húzódik. Az egyéni arcélek, az egyéni mobilitási pályák azonban nem egy esetben hiányoznak a kötetből. Talán nem ártott volna egy-egy képviselő típust (amennyiben volt ilyen) közelről is megmutatni. Egy szlovák származású evangélikus tirpák gazda vagy iparos, egy katolikus hivatalnok vagy értelmiségi, esetleg református iparos vagy legalább – ha más nem – a város polgármestereinek és főtisztviselőinek részletes életrajzai segítenének az olvasónak szemléletes képet kapni az elitcsoportokról.

A szerző által alkalmazott narratív forráselemzés egyik kiemelkedő példaként pedig a kötet negyedik fejezetének *Elitcsoportok a helyi döntéshozatali mechanizmusban* címet viselő alfejezetét lehet említeni, mely meggyőzően érzékelteti Nyíregyháza rendezett tanácsú város képviselőtestületének belső tagoltságát. Takács véleménye szerint a 20. század első felének Nyíregyházáján az eliten belül alapvetően két dimenzióban lehet éles törésvonalakat felfedezni, egyrészt a felekezeti ellentéteket (protestáns–katolikus), másrészt pedig a helyi intelligencia és a gazdák közötti érdek-, illetve értékellentéteket lehet érzékelni. A gazdatársadalom ugyanis nem tudott vagy nem akart teljes mértékben azonosulni a városi értelmiség elgondolásait követő vá-

rosfejlesztési tervekkel, urbanizációs elképzelésekkel, s nem csupán azért nem, mert csak alig részesült a városiasodás előnyeiből. A szerző szerint a konfliktusok forrásának a weberi értelemben vett rendi ellentétek tekinthetők, amelyek mögött valójában a „különböző csoportok által hordozott és képviselt közös értékekről, hagyományról, identitásról van szó” (225. old.). A szerző azon megállapítása, mely szerint ezen különbségek feloldására Nyíregyházán nem alakultak ki mechanizmusok, nem létezett egységes városi közélet sem (225. old.), lényegében a magyarországi modernizáció egyik alapvető strukturális jellemzőjének, a létrejövő középosztály töredezett voltának explicit leírása is egyben.

A kötet, hála a szerző és a szerkesztők pontos munkájának, minimális nyelvhelyességi, elírási hibát tartalmaz. Található azonban egy súlyos és bosszantó, egy diszsertációhoz és a kiadóhoz méltatlan hiba a könyvben, pontosabban a kötet címlapján: *Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. a század első felében*. Ennél kisebb, ám mégis megemlíthető hiba a szakirodalom-jegyzékben Tom Bottomore könyvének angol nyelvű címe: *Élites and society*, noha az angol kifejezés helyesen *elite* lenne.

A kötet erényei közé lehet sorolni a magyarországi szakirodalomba való mély beágyazottságát, a szerzői erudíciót tükröző terjedelmes bibliográfiát, s a Takács által felvetett probléma kutatási előzményeinek ismertetését, továbbá a témához kapcsolódó szakirodalom kritikai értékelését. A szerző átgondolt, körültekintő munkáját jelzik a jól felépített, szerkesztett fejezetek, amelyek logikus rendben járnak körül a nyíregyházi városi elit kérdését. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy fontos és kiemelkedő ezen monográfia a magyar várostörténeti szakirodalomban. Fogalmi precizitása és átgondolt koncepciója miatt válik könnyen befogadható, ugyanakkor elmélyült tudományos munkává. Egyben segít oldani a magyar várostörténetben jelenlévő, sokszor egyoldalú Budapest-centrikusságot, s azáltal, hogy a L'Harmattan Kiadó jelentette meg, nemcsak a szűk helytörténeti kutatások további inspirálója lehet, hanem – eljutva a szélesebb szakmai közvéleményhez és talán az átlagolvasóhoz is – lehetőséget teremthet arra is, hogy a szerzőnek Nyíregyháza helyi elitjével kapcsolatos kutatási eredményeit más városi elitekről készült vizsgálati eredményekkel összevessék majd.

KOSÁRKÓ LÁSZLÓ